

Łukasz Jan Berezowski*
(tłumaczenie i opracowanie)

Republika Włoska: Wyrok Trybunału Konstytucyjnego nr 131 z 2022 r. w przedmiocie zgodności z Konstytucją przepisów włoskiego prawa rodzinnego i praw pokrewnych dotyczących nadawania dzieciom nazwisk*

Italian Republic: Constitutional Court Judgement No. 131 of 2022
on the Constitutionality of Italian Family Law and Related Rights
on the Assignment of Surnames to Children

In this case, the Constitutional Court of the Italian Republic overturned the validity of the contested provisions of Italian family law, which prohibited parents from giving only the mother's surname to their child, even if they both agreed to it. The Court declared these provisions unconstitutional not only because they did not allow the will of the parents to be respected, as argued by the common courts, but also because the challenged norm was based on the presumption prescribing the father's surname as a distinctive feature, determining the family's identity. Despite international obligations and previous rulings of the Court, which considered the automatic assignment the father's surname to children to be outdated and incompatible with the principle of equality, there was a lack of intervention by the legislature in this regard. As a consequence, the Court invalidated the provision of the Civil Code, along with other related regulations implying the automatic assignment of the father's surname to children. The amendment to the family law that is under way as a result of the Italian Court's decision implicitly provides for the attribution of both parents' surnames to children, unless the parents agree to give the child the surname of only one of them.

Keywords: Italy, assignment of surname to children, violation of the principle of equality, discrimination

* **Dr Łukasz Jan Berezowski**

Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Polska

University of Lodz, Faculty of Philology, Poland

lukasz.berezowski@uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-5312-5451>

- Tekst orzeczenia został opublikowany w oficjalnym serwisie internetowym Trybunału Konstytucyjnego Republiki Włoskiej, <https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?param_ecli=EC-LI:IT:COST:2022:131>, dostęp 9 XII 2023.

W omawianej sprawie Trybunał Konstytucyjny Republiki Włoskiej [dalej: TK] uchylił obowiązywanie zaskarżonych przepisów włoskiego prawa rodzinnego uniemożliwiających rodzicom nadawanie dziecku wyłącznie nazwiska matki, nawet jeśli oboje wyrazili na to zgodę. Trybunał Konstytucyjny uznał te przepisy za niekonstytucyjne nie tylko dlatego, że nie pozwalały na uszanowanie woli rodziców, jak twierdziły sądy powszechne, lecz także dlatego, że kwestionowana norma odwoływała się do przesłanki nakazującej nadawanie nazwiska ojca jako cechy dystynktywnej określającej tożsamość rodziny. Pomimo międzynarodowych zobowiązań i wcześniejszych orzeczeń włoskiego sądu konstytucyjnego, na mocy których uznawano automatyczne przypisywanie dzieciom nazwiska ojca za relikty prawa rodzinnego niezgodny z zasadą równości, brakowało interwencji ustawodawcy w tym zakresie. W konsekwencji TK unieważnił ten przepis Kodeksu cywilnego wraz z innymi regulacjami pokrewnymi implikującymi automatyczne nadawanie dzieciom nazwiska ojca. Procedowana, w wyniku rozstrzygnięcia włoskiego TK, nowelizacja prawa rodzinnego zakłada – w sposób dorozumiany – nadawanie dzieciom nazwisk obojga rodziców, chyba że ci ostatni uzgodnią nadanie dziecku nazwiska tylko jednego z nich.

Słowa kluczowe: Włochy, nadawanie nazwiska dzieciom, naruszenie zasady równości, dyskryminacja

Wprowadzenie

Przedmiotem postępowania zawisłego przed włoskim sądem konstytucyjnym w 2020 r. była kontrola pod kątem zgodności z Konstytucją Republiki Włoskiej [dalej: Konstytucja] przepisów prawa rodzinnego dotyczących nadawania dzieciom nazwiska. Trybunał Konstytucyjny [dalej: TK] zbadał w tym zakresie art. 237, 262 i 299 Kodeksu cywilnego, art. 72 ust. 1 Dekretu królewskiego nr 1238 z dnia 9 lipca 1939 r. (Prawo o aktach stanu cywilnego) oraz art. 33 i 34 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z dnia 3 listopada 2000 r. (Przegląd i uproszczenie przepisów prawa o aktach stanu cywilnego uchwalone w trybie art. 2 ust. 12 Ustawy nr 127 z dnia 15 maja 1997 r.). Wzorzec kontroli konstytucyjnej stanowiły art. 2 włoskiej ustawy zasadniczej (prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osoby ludzkiej), art. 3 (równość wobec prawa i zakaz dyskryminacji ze względu na płeć) oraz art. 117 ust. 1 (obowiązek państwa włoskiego do poszanowania prawa wynikającego z regulacji Unii Europejskiej oraz ratyfikowanych umów międzynarodowych). W kontekście tej ostatniej normy włoski sąd konstytucyjny przeprowadził kontrolę, odwołując się do art. 8 i 14 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności [dalej: EKPC] oraz art. 7 i 21 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej.

Sprawa została zainicjowana w wyniku wniosków złożonych, niezależnie od siebie, przez krajowe organy sądowe – Sąd w Bolzano oraz Sąd Apelacyjny w Potenzy w tożsamym przedmiocie (nadania dziecku nazwiska matki, a nie ojca) – i skierowana przez TK do łącznego rozpoznania. Do sprawy przystąpili, w charakterze uczestników, rodzice, którym uniemożliwiono nadanie dziecku nazwiska matki (pomimo ich obopólnej zgody), oraz Prezes Rady Ministrów.

Wyrokiem włoskiego TK nr 131 z dnia 27 kwietnia 2022 r. zaskarżone regulacje zostały uznane za niezgodne z art. 2, 3 i 117 ust. 1 Konstytucji, a także za naruszające art. 8 i 14 EKPC. W toku kontroli konstytucyjnej TK stwierdził, że zasada automatycznego nadawania dzieciom nazwiska ojca ma charakter dyskryminujący wobec matki w zakresie, w którym narusza zasadę równości między rodzicami, ingeruje w tożsamość dziecka i tożsamość rodziny (nazwisko jest cechą rozpoznawczą i nośnikiem historii obu gałęzi rodziny, a nie tylko jednej), jak również godzi w jego interesy wynikające ze statusu *filiationis* (w kontekście jego relacji z rodzeństwem, które urodziwszy się uprzednio, może nosić nazwisko innego rodzica). W szczególności sąd konstytucyjny wypowiedział się na temat przepisu, który nie zezwala rodzicom na podjęcie wspólnej decyzji o przypisaniu dziecku jedynie nazwiska matki, oraz na temat przepisu, który w przypadku braku porozumienia narzuca nadanie wyłącznie nazwiska ojca zamiast nazwiska dwuczłonowego uwzględniającego personalia obojga rodziców.

Trybunał Konstytucyjny stwierdził zatem niekonstytucyjność wszystkich przepisów zakładających automatyczne przypisywanie nazwiska ojca, zarówno w odniesieniu do dzieci urodzonych ze związku małżeńskiego i poza małżeństwem, jak i – *mutatis mutandis* – w odniesieniu do przysposobionych (jak również małoletnich i pełnoletnich). W wyniku wydanego orzeczenia derogującego zaskarżone przepisy uznające dotychczas wyższość nazwiska ojca w świetle włoskiego prawa rodzinnego sąd konstytucyjny zobowiązał ustawodawcę do podjęcia interwencji legislacyjnej w celu wypracowania takiego mechanizmu nadawania dziecku nazwisk obojga rodziców (lub tylko jednego z nich, zgodnie z ich wolą), który będzie odpowiadał standardom konstytucyjnym i zobowiązaniom międzynarodowym Republiki Włoskiej.

Konsekwencją rozstrzygnięcia włoskiego sądu konstytucyjnego jest inicjatywa ustawodawcza Senatu (wszczęta jeszcze w XVIII kadencji parlamentu, a kontynuowana w bieżącej, XIX kadencji) dotycząca nowelizacji szeregu przepisów Kodeksu cywilnego (Przepisy w przedmiocie nadawania dzieciom nazwiska; druk Senatu Republiki DDL S. 2 z dnia 13 października 2022 r.)¹. Zakłada ona, *inter alia*, swobodę wyboru nazwiska dla dziecka przez rodziców pozostających w związku małżeńskim poprzez nadanie nazwiska ojca, matki lub obojga w ustalonej kolejności (art. 143-*bis* i art. 143-*quater* w projektowanym brzmieniu), a w przypadku braku porozumienia między nimi dziecko będzie nosić nazwiska obojga rodziców. Tożsama regulacja będzie mieć zastosowanie w stosunku do dzieci, których rodzice nie pozostają w związku małżeńskim (art. 262 w projektowanym brzmieniu), oraz małoletnich przysposobionych (art. 299 w projektowanym brzmieniu). We wszystkich zmienianych artykułach zabezpieczono wyraźnie interes małoletniego względem jego rodzeństwa, które – o ile przyjdzie na świat po nim – będzie nosić identyczne nazwisko lub parę nazwisk. Odnośne korekty legislacyjne dostosowujące wdrożenie wyżej

¹ Senat Republiki Włoskiej, XIX kadencja, druk Iter DDL S. 131 „Przepisy w przedmiocie nadawania nazwiska dzieciom”, <<https://www.senato.it/leg/19/BGT/Schede/FascicoloSchedeDDL/ebook/55178.pdf>>, dostęp 5 XI 2024.

przytoczonych dyspozycji obejmują również nowelizację art. 27 Ustawy nr 184 z dnia 4 maja 1983 r. (Prawo małoletniego do rodziny) w zakresie, w którym znajdują zastosowanie w odniesieniu do nazwiska przysposobionego będącego osobą pełnoletnią. Wreszcie projektowana reforma będzie dotyczyć wszystkich dzieci będących włoskimi obywatelami urodzonymi zarówno w Republice Włoskiej, jak i poza jej granicami. W chwili publikacji niniejszego tłumaczenia proces legislacyjny był w toku (ostatnie posiedzenie komisji senackiej procedującej zmiany odbyło się 1 października 2024 r.).

WYROK NUMER 131 ROK 2022

REPUBLIKA WŁOSKA W IMIENIU NARODU WŁOSKIEGO

TRYBUNAŁ KONSTYTUCYJNY

w następującym składzie orzekającym:

przewodniczący: Giuliano Amato; sędziowie: Silvana Sciarra, Daria de Pretis, Nicolò Zanon, Franco Modugno, Augusto Antonio Barbera, Giulio Prosperetti, Giovanni Amoroso, Francesco Viganò, Luca Antonini, Stefano Petitti, Angelo Buscema, Emanuela Navarretta, Maria Rosaria San Giorgio, Filippo Patroni Griffi,

wydał następujący

WYROK

w przedmiocie zgodności z Konstytucją art. 237, 262 i 299 [włoskiego]² Kodeksu cywilnego [dalej: *k.c.*], art. 72 ust. 1 Dekretu królewskiego nr 1238 (Prawo o aktach stanu cywilnego) z dnia 9 lipca 1939 r. oraz art. 33 i 34 Rozporządzenia Prezydenta Republiki [Włoskiej] nr 396 z dnia 3 listopada 2000 r. (Przegląd i uproszczenie przepisów prawa o aktach stanu cywilnego uchwalone w trybie art. 2 ust. 12 Ustawy nr 127 z dnia 15 maja 1997 r.) na wspólny wniosek Sądu w Bolzano, II Wydział Cywilny, wniesiony Postanowieniem z dnia 17 października 2019 r., przez Trybunał Konstytucyjny Postanowieniem z dnia 11 lutego 2021 r. oraz przez Sąd Apelacyjny w Potenzy Postanowieniem z dnia 12 listopada 2021 r., zarejestrowane, odpowiednio, pod nr. 78 rejestru postanowień w 2020 r. oraz pod nr. 25 i 222 rejestru postanowień w 2021 r., oraz ogłoszone w „Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana” [Dziennik Urzędowy

² Wszystkie fragmenty ujęte w nawiasach kwadratowych zapisane pochyłym drukiem pochodzą od tłumacza.

Republiki Włoskiej] nr 28, pierwsza seria specjalna w 2020 r., nr 9, pierwsza seria specjalna w 2021 r. oraz nr 4, pierwsza seria specjalna w 2022 r.

Mając na uwadze zgłoszenie do udziału w postępowaniu przez uczestników A.M. i V.D.C., jak również przystąpienie do sprawy przez Prezesa Rady Ministrów;

po wysłuchaniu na rozprawie publicznej w dniu 26 kwietnia 2022 r. oraz na posiedzeniu niejawnym w dniu 27 kwietnia 2022 r. sędzi sprawozdawcy Emanuela Navarretty;

po wysłuchaniu adwokata Giampaola Brienzy, pełnomocnika A.M. i V.D.C., w trybie połączenia zdalnego, na mocy pkt. 1 Zarządzenia Prezesa Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 maja 2021 r.;

na posiedzeniu niejawnym w dniu 27 kwietnia 2022 r. Trybunał Konstytucyjny ustalił, co następuje:

Okoliczności faktyczne

1.– Postanowieniem z dnia 17 października 2019 r. wpisanym pod nr. 78 w rejestrze postanowień z 2020 r. Sąd w Bolzano w II Wydziale Cywilnym podniósł zagadnienie zgodności z Konstytucją art. 262 ust. 1 k.c. w części, w której – w odniesieniu do przesłanki o uznaniu dziecka – nie pozwala rodzicom, za obopólną zgodą, na nadanie dziecku, z chwilą urodzenia, wyłącznie nazwiska matki. Zgodnie z ustaleniami sądu wnioskującego kwestionowany przepis może pozostawać w sprzeczności z art. 2, 3, 11 oraz 117 ust. 1 Konstytucji, a ten ostatni również z art. 8 i 14 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EKPC) sporządzonej w Rzymie 4 listopada 1950 r., ratyfikowanej i implementowanej Ustawą nr 848 z dnia 4 sierpnia 1955 r., oraz z art. 7 i 21 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej (KPPUE), ogłoszonej w Nicei dnia 7 grudnia 2000 r. i przyjętej w Strasburgu dnia 12 grudnia 2007 r.

1.1. Sąd *a quo* wskazuje, iż została mu przedstawiona do rozstrzygnięcia apelacja prokuratury przy Sądzie w Bolzano w trybie art. 95 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z dnia 3 listopada 2000 r. (Przegląd i uproszczenie przepisów prawa o aktach stanu cywilnego uchwalone w trybie art. 2 ust. 12 Ustawy nr 127 z dnia 15 maja 1997 r.) w związku z korektą aktu urodzenia, z której wynikało, że rodzice mieli nadać swojej córce jedynie nazwisko matki.

Wnioskodawca uściśliła, że w chwili zgłoszenia urodzenia dokonanego z jednoczesnym uznaniem dziecka złożonym przed osobą wyznaczoną przez dyrektora placówki ochrony zdrowia rodzice nadali mu wyłącznie nazwisko matki.

Następnie – zgodnie z tym, co stwierdzono w Postanowieniu sądu – oświadczenie zostało przekazane urzędnikowi stanu cywilnego, który sporządził akt urodzenia, podając jedynie nazwisko matki; jednocześnie ten sam urzędnik przedłożył wniosek do Prokuratury Republiki przy Sądzie w Bolzano w celu wszczęcia postępowania sądowego o sprostowanie aktu urodzenia, tak aby uczynić go zgodnym z art. 262 ust. 1 zdanie drugie k.c. na skutek Wyroku powołanego sądu nr 286 z 2016 r.

Wnioskodawca uściśla, że w toku postępowania strony poparły wolę nadania córce wyłącznie nazwiska matki, tak że – wobec wyrażonego wspólnie zgodnego zamiaru – podniesiona została kwestia zgodności z Konstytucją art. 262 ust. 1 k.c. w przywołanym powyżej zakresie (pkt 1).

1.2.– W odniesieniu do sedna rozpatrywanego zagadnienia sąd *a quo* zauważył, że zaskarżony przepis, jak wynika z powołanego Wyroku sądu nr 286 z 2016 r., zezwala na nadanie dziecku dwuczłonowego nazwiska poprzez dodanie nazwiska matki, nie zaś – jak zawnioskowali o to oboje rodzice – poprzez nadanie wyłącznie nazwiska matki.

Z tego powodu wnioskodawca wywodzi, że od przyjęcia podniesionej kwestii zgodności z Konstytucją zależy możliwość zachowania wyłącznie nazwiska matki i – co za tym idzie – odrzucenia wniosku prokuratora.

1.3.– Następnie po stwierdzeniu niemożności dokonania konstytucyjnej wykładni kwestionowanego przepisu, mając na względzie jego oczywiste i dosłowne brzmienie, Sąd w Bolzano uznał podniesiony problem za dostatecznie uzasadniony.

Sąd stoi na stanowisku, że przepisy w przedmiocie nadawania nazwiska, które mają zastosowanie w niniejszej sprawie, mogą być, w pierwszej kolejności, niezgodne z art. 2 Konstytucji w zakresie, w którym dotyczą ochrony tożsamości osobowej dziecka, ze względu na to, że waga tożsamości jednostki odzwierciedlona jest w nazwisku, kompletności i złożoności jego wyrazu oraz w jego znaczeniu publicznym i prywatnym. To mogłoby prowadzić do „wyodrębnienia w ramach kryteriów nadawania nazwiska małoletniemu istotnych aspektów jego tożsamości osobowej”.

Sąd dostrzega również sprzeczność z zasadą równości w odniesieniu do płci, nie znajdując żadnego poparcia dla kwestionowanego przepisu w art. 3 Konstytucji, który winien stanowić wzorzec kontroli w odniesieniu do stosunków rodzicielskich.

Nadto przywołuje uzasadnienie Wyroku ETPC z dnia 7 stycznia 2014 r.³ (*Cusan i Fazzo vs. Włochy*), który orzekł o niemożności nadania dziecku przez rodziców, w chwili urodzenia, nazwiska matki zamiast nazwiska ojca, oraz o naruszeniu art. 14 EKPC (zakaz dyskryminacji) w związku z art. 8 EKPC (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego).

Wreszcie kwestionowany przepis może również pozostawać w sprzeczności z art. 7 i 21 KPPUE, które, zdaniem wnioskodawcy, wydają się być powiązane z art. 8 i 14 EKPC.

1.4.– Pismem procesowym złożonym w dniu 28 lipca 2020 r. do postępowania przystąpił Prezes Rady Ministrów reprezentowany przez Rzecznika Generalnego ds. ochrony praw i interesów państwa, który wniósł o uznanie zagadnienia za niedopuszczalne i w żadnym wypadku nieuzasadnione.

³ Confer B. Zadravec, *Liberalna Europa – czy także w rejestracji stanu cywilnego?*, „Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego” 2014, nr 2, s. 142. Vide też *Podręcznik europejskiego prawa antydyskryminacyjnego*, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Rada Europy, 2019, <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_non_discri_law_POL>, dostęp 30 XI 2023.

2.– W toku niniejszego postępowania TK, Postanowieniem Sądu w Bolzano o nr. 18 wydanym w dniu 11 lutego 2021 r. i wpisanym do rejestru orzeczeń z 2021 r. pod nr. 25, podniósł kwestię legalności konstytucyjnej art. 262 ust. 1 k.c. w związku z art. 2, 3 i 117 ust. 1 Konstytucji, a także zgodności tego ostatniego z art. 8 i 14 EKPC, w zakresie, w którym – w razie jednoczesnego uznania dziecka przez oboje rodziców – nakazuje, w przypadku odmiennego stanowiska rodziców, przyjęcie przez dziecko przy narodzinach nazwiska ojca zamiast nazwiska obojga rodziców.

2.1.– W powołanym postanowieniu Trybunał zauważył, że nawet jeśli „doszłoby do przyznania rodzicom prawa wyboru, za obopólną zgodą, co do nadania dziecku wyłącznie nazwiska matki, to zasada nakazująca nabycie jedynie nazwiska ojca winna znajdować poparcie we wszystkich przypadkach, w których taka zgoda nie istnieje lub w ogóle nie została legalnie wyrażona”⁴. Jednakowoż, nawet za zgodą, z której wynika ograniczona możliwość odstąpienia od ogólnego przepisu zakładającego nadanie dziecku nazwiska ojca, „[prawo to] nie może być postrzegane jako wyraz rzeczywistej równości stron, jako że jedna z nich nie potrzebuje zgody, aby przeforsować swoje nazwisko”.

Tutejszy Trybunał zważył ponadto, że „w świetle domniemania oraz z ostrożności” wynikającej z problemu podniesionego w postanowieniu zarejestrowanym pod nr. 78 z 2019 r. oraz w związku z wątpliwościami natury konstytucyjnej wyrażonymi w postanowieniu o poddaniu sprawy kontroli konstytucyjnej „rozstrzygnięcie kwestii dot. art. 262 ust. 1 k.c. w zakresie, w którym nakazuje wyłączenie nadania nazwiska ojca, stanowi logiczną i funkcjonalną podstawę do rozstrzygnięcia kwestii podniesionych przez sąd *a quo*”.

2.2.– Analizując kwestię bezzasadności, w Postanowieniu nr 25 z 2021 r. wskazano na istnienie sprzeczności między „obowiązującymi przepisami nakazującymi nadanie wyłącznie jednego nazwiska wywodzącego się z jednej gałęzi rodziny a koniecznością wywodzoną z art. 2 i 3 Konstytucji, w myśl których winny być zapewnione: rzeczywista równość rodzicielska, pełna tożsamość osobista dziecka i jedność rodziny”.

Podkreślono w szczególności, że „założenie o niekwestionowanym pierwszeństwie nazwiska ojcowskiego odmawiałoby dziecku prawa do tożsamości, odbierając mu możliwość do posługiwania się, już od chwili urodzenia, również nazwiskiem matki”, i stanowiłoby dziedzictwo patriarchalnej koncepcji rodziny, które „nie może być tłumaczone potrzebą ochrony jedności rodziny”, ponieważ „to właśnie równość gwarantuje tę jedność, a nierówność ją narusza”.

⁴ Zwyczaj nadawania dzieciom urodzonym we włoskich rodzinach żyjących poza granicami Republiki Włoskiej lub w związkach dwukulturowych, w których to zwykle ojciec jest obywatelem włoskim, nazwiska ojca, praktykuje się także w Polsce. *Confer* A. Gałkowski, *Nazewnictwo włoskie w polskiej rzeczywistości językowej*, „Prace Komisji Neofilologicznej PAU” 2014, t. 12, s. 69; Ł.J. Berezowski, J. Ciesielka, *Italiano vero. Leksyka włoska w polszczyźnie XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023, s. 14.

Wreszcie w świetle orzecznictwa ETPC, a w szczególności Wyroku z dnia 7 stycznia 2014 r. w sprawie Cusan i Fazzo vs. Włochy, argumentowano, że kwestionowane przepisy naruszają także art. 117 ust. 1 Konstytucji w związku z art. 8 i 14 EKPC.

2.3.– W konsekwencji tutejszy Trybunał zarządził zawieszenie postępowania wszczętego przez Sąd w Bolzano Postanowieniem zarejestrowanym pod nr. 78 z 2019 r.

2.4.– W toku postępowania wszczętego Postanowieniem o nr. 25 w rejestrze postanowień z 2021 r. zostały złożone dwie pisemne opinie w trybie art. 4-ter przepisów uzupełniających ustawy nr 7 z dnia 16 marca 1956 r. (przepisy uzupełniające dotyczące postępowania przed TK), obowiązujących w chwili wydania rzeczzonego postanowienia, przyjętych Rozporządzeniem Prezydenta Republiki z dnia 21 marca 2022 r.

2.4.1.– W piśmie złożonym w dniu 5 marca 2021 r. przez Associazione Luca Coscioni per la libertà di ricerca scientifica A.P.S. [*Stowarzyszenie im. Luki Coscioniego na rzecz wolności badań naukowych*] oraz Associazione VOX – Osservatorio italiano sui diritti [*Stowarzyszenie VOX – Włoskie Centrum Monitoringu Prawa*] za pośrednictwem odnośnych pełnomocników przedłożono połączoną opinię na piśmie, w której podkreślono dyskryminujący wobec kobiet charakter obowiązujących przepisów w przedmiocie nadawania nazwiska dzieciom będących owocem „koncepcji rodziny wrogiej wobec obywateli i ich praw” (przywołano w tym kontekście Wyrok TK nr 494 z 2022 r.)⁵.

Wymienione stowarzyszenia nalegały więc na uwzględnienie kwestii konstytucyjności w związku ze sprawą badaną przez TK, aby uniknąć „niepożądanego przewlekłości obowiązywania przepisów”, które „w świetle odmienionej rzeczywistości społecznej” mogłyby prowadzić do istnienia „regulacji bezpodstawnych i niewspółmiernych do wagi rozpatrywanych interesów” (przywołano w tym kontekście Wyrok TK nr 223 z 2015 r.).

2.4.2.– Pismem złożonym w dniu 6 marca 2021 r. organizacje Rete per la Parità – Associazione di Promozione Sociale [*Sieć na rzecz Równości – Stowarzyszenie Promocji Społecznej*] oraz l’InterClub Zonta Italia – Coordinamento dei club Zonta italiani [*InterClub Zonta Italia – współpraca włoskich klubów Zonta*] za pośrednictwem odnośnych pełnomocników wyraziły – każda we własnym zakresie – połączoną opinię prawną sporządzoną na piśmie, w której poparły argumenty na rzecz rozstrzygnięcia rozpatrywanej przez Trybunał kwestii zgodności konstytucyjnej, kładąc nacisk na sprzeczność między przepisami dotyczącymi przekazywania dzieciom nazwiska a zobowiązaniami międzynarodowymi przyjętymi przez włoski system prawny w przedmiocie równości rodzicielskiej.

3.– Postanowieniem wydanym w dniu 12 listopada 2021 r. i zarejestrowanym pod nr. 222 z 2021 r. Sąd Apelacyjny w Potenzy w odniesieniu do art. 2, 3, 29 ust. 2 oraz 117 ust. 1 Konstytucji, ten ostatni w kontekście art. 8 i 14 EKPC, zgłosił pytania dotyczące zgodności z Konstytucją art. 237, 262 i 299 k.c., art. 72 ust. 1 Dekretu

⁵ Confer G. Liberati Buccianti, *Private Autonomy and Family Public Policy in Italy*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2022, z. 27, nr 3, s. 229.

królewskiego nr 1238 (Prawo o aktach stanu cywilnego) z dnia 9 lipca 1939 r. oraz art. 33 i 34 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z dnia 3 listopada 2000 r., w zakresie, w którym nie pozwalają małżonkom, zgodnie z ich wolą, nadawać dzieciom po urodzeniu wyłącznie nazwiska matki.

3.1.– Istotnie wnioskodawca informuje o tym, że zwrócono się do niego o wydanie rozstrzygnięcia odnośnie do zażalenia wniesionego przez oboje małżonków na Postanowienie Sądu w Lagonegro z dnia 4 listopada 2020 r., na mocy którego ten ostatni oddalił, uznając za niedopuszczalny, ich wniosek złożony w trybie art. 95 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z dnia 3 listopada 2000 r. Wniosek ten dotyczył odmowy rejestracji urodzenia ich dziecka poprzez nadanie mu wyłącznie nazwiska matki.

Sąd *a quo*, powołując się na okoliczności faktyczne, wyjaśnił, że sprawa dotyczyła przypisania nazwiska trzeciemu dziecku pary, która – zanim zawarła małżeństwo – miała już dwie córki, uznane wcześniej jedynie przez matkę, które dlatego nosiły jej nazwisko.

3.1.1.– Wnioskodawca precyzuje, że rodzice złożyli skargę w trybie art. 95 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z 2000 r., w której zasadniczo domagali się niestosowania „zwyczajowego przepisu” przyznającego pierwszeństwo nazwisku ojca i uznania go za sprzeczny z porządkiem prawnym, a w drugiej kolejności, w razie „stwierdzenia jego legalności”, rozważenia zgodności z Konstytucją powołanego przepisu.

Wymieniona skarga została uznana za „niedopuszczalną” i oddalona przez sąd, który oparł swoje rozstrzygnięcie na przesłance, że „zwyczajowy przepis” nakazujący nadanie dziecku nazwiska ojca może zostać zniesiony jedynie w drodze interwencji ustawodawcy. Niezależnie od tego sąd wykluczył możliwość badania przesłanki niekonstytucyjności przepisu, uznając, że „powołana ochrona integralności rodziny może być równie dobrze dochowana poprzez nadanie wszystkim dzieciom nazwiska obojga rodziców”.

3.1.2.– Sąd *a quo* kontynuował postępowanie, informując o złożonym zażaleniu wniesionym przez oboje rodziców przeciwko powołanemu rozporządzeniu, którzy popierają niedopuszczenie stosowania kwestionowanego przepisu lub – alternatywnie – poddanie go kontroli konstytucyjnej.

3.2.– Sąd Apelacyjny, który skierował sprawę do zbadania tutejszemu Trybunałowi, uznał, że podstaw normy przekazywania nazwiska dzieciom urodzonym w małżeństwie należy się doszukiwać w art. 237, 262 i 299 k.c., jak również w art. 72 ust. 1 Dekretu królewskiego nr 1298 z 1939 r. oraz art. 33 i 34 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z 2000 r. Następnie, zakładając, że norma ta nie podlega „ukierunkowanej wykładni konstytucyjnej”, wykazał zasadność podnoszonych kwestii i wyjaśnił, że nie może rozstrzygnąć wniosku o nadanie dziecku, za obopólną zgodą rodziców, wyłącznie nazwiska matki bez zastosowania przepisów, których konstytucyjność jest podważana.

3.3.– W odniesieniu do wątpliwości co do bezzasadności postępowania sąd *a quo* stoi na stanowisku, że przepisy te są sprzeczne z art. 2 Konstytucji, który chroni prawo

do kształtowania się tożsamości osobistej w jednolity sposób pomiędzy dziećmi i prawo do jedności rodziny, a także z zasadami równości i równej godności moralnej między małżonkami, wyrażonymi w art. 3 i art. 29 ust. 2 Konstytucji, oraz z art. 117 ust. 1 Konstytucji, w odniesieniu do art. 8 i art. 14 EKPC, przywołując w tym celu, na poparcie swoich twierdzeń, skrócone fragmenty Wyroku TK nr 286 z 2016 r. oraz Wyroku ETPC z dnia 7 stycznia 2014 r. w sprawie Cusan i Fazzo vs. Włochy.

3.4.– Pismem wniesionym w dniu 7 lutego 2022 r. do sprawy przystąpili A.M. i V.D.C., będący stronami przedmiotowego postępowania przed sądem powszechnym, w celu poparcia wniosku o zbadanie zgodności konstytucyjnej kwestionowanych przepisów.

3.4.1.– W ramach uzupełnienia opisu okoliczności faktycznych przedstawionych w postanowieniu sądu wnioskującego [strony] oświadczyły, że są rodzicami dwóch córek i syna. Stwierdziły, że ich dwie starsze córki początkowo zostały uznane jedynie przez matkę, tak że po następczym uznaniu ich przez ojca rodzice postanowili nie dodawać do nazwiska córek jego nazwiska, aby utrzymać ich dotychczasową tożsamość osobową. W związku z narodzinami trzeciego dziecka, które nastąpiło już po ich ślubie, wyrazili ubolewanie, że na mocy kwestionowanego przepisu nakazano im nadać ich synowi inne nazwisko niż to, które noszą jego siostry.

3.4.2.– Z tego powodu strony zgłaszają naruszenie „prawa dzieci do własnej tożsamości, równego statusu i jedności rodziny”, podkreślając, że w rozpatrywanym przypadku wybór nie jest „kaprysem”, ale wynika z potrzeby podjęcia decyzji, która z uwagi na interes dziecka, będzie dla niego najlepsza, ponieważ przybranie przez nie tego samego nazwiska, które noszą jego siostry, przyczyni się do kształtowania „jedności rodziny, jednocześnie zapewniając jednolitą tożsamość osobistą dziecka wobec rodzeństwa”.

Strony podkreślają również konieczność poszanowania „funkcji rodzicielskiej” w kwestii przypisania nazwiska, wskazując na konflikt między obowiązującymi regulacjami a następującymi przepisami: art. 3 Konstytucji, pod kątem zgodności; art. 29 ust. 2, w związku z art. 30 ust. 1 Konstytucji, pod kątem poszanowania zasady równości w sprawowaniu przytoczonej funkcji; art. 5 Konwencji o prawach dziecka (CRC), przyjętej w Nowym Jorku dnia 20 listopada 1989 r., ratyfikowanej i implementowanej Ustawą nr 176 z dnia 27 maja 1991 r., która stanowi, że to państwa muszą szanować „odpowiedzialność, prawo i obowiązek rodziców”.

W tym samym kontekście strony odwołują się także do ustępu ostatniego art. 118 Konstytucji, który miałby stanowić konstytucyjną podstawę dla „autonomii jednostek w oparciu o zasady subsydiarności poziomej”.

W ocenie stron kwestionowane przepisy stoją w sprzeczności z art. 117 ust. 1 Konstytucji, w związku z art. 8 i 14 EKPC, oraz z art. 5 Protokołu dodatkowego nr 7 do EKPC dotyczącego rozszerzenia listy praw obywatelskich i politycznych, podpisanego w Strasburgu dnia 22 listopada 1984 r., ratyfikowanego i implementowanego we Włoszech Ustawą nr 98 z dnia 9 kwietnia 1990 r. Ponadto art. 117 ust. 1 Konstytucji miał zostać naruszony w odniesieniu do art. 16 Konwencji w sprawie likwidacji

wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW), podpisanej w Nowym Jorku dnia 18 grudnia 1979 r., ratyfikowanej i implementowanej we Włoszech Ustawą nr 132 z dnia 14 marca 1985 r., który stanowi, że „państwa-strony umowy podejmują wszelkie niezbędne kroki w celu likwidacji dyskryminacji wobec kobiet we wszystkich sprawach wynikających z zawarcia małżeństwa i stosunków rodzinnych [...], w tym również w zakresie wyboru nazwiska [...]”.

3.5.– Na rozprawie w dniu 26 kwietnia 2022 r. stały się strony postępowania, które podtrzymały swoje wnioski przedstawione w pismach procesowych.

Okoliczności prawne

1.– Postanowieniem złożonym w dniu 17 października 2019 r. i wpisanym do rejestru postanowień z 2020 r. pod nr. 78 Sąd w Bolzano w II Wydziale Cywilnym wystosował zapytanie dotyczące zgodności z Konstytucją art. 262 ust. 1 k.c. w odniesieniu do sytuacji, w której (w myśl zdania drugiego tegoż ustępu) przy jednoczesnym uznaniu dziecka przez oboje rodziców powołana norma nie zezwala tymże na nadanie mu, w chwili urodzenia, jedynie nazwiska matki.

Zdaniem sądu wnioskującego kwestionowany przepis stoi w sprzeczności z art. 2, 3, 11 oraz 117 ust. 1 Konstytucji, ten ostatni w odniesieniu do art. 8 i 14 EKPC, a także art. 7 i 21 KPPUE.

2.– W toku wszczętego postępowania TK Postanowieniem nr 18 z 2021 r., zarejestrowanym pod nr. 25 w rejestrze postanowień z 2021 r., zarządził zbadanie kwestii zgodności z Konstytucją art. 262 ust. 1 k.c., w odniesieniu do art. 2, 3 i 117 ust. 1 Konstytucji, ten ostatni w związku z art. 8 i 14 EKPC, w zakresie, w którym – odnosząc się do przypadku jednoczesnego uznania rodzicielstwa przez oboje rodziców (zdanie drugie ust. 1) – nakazuje, wobec braku odmiennego stanowiska rodziców, przyjęcie przy urodzeniu jedynie nazwiska ojca, a nie obojga rodziców.

3.– Postanowieniem z dnia 12 listopada 2021 r. wpisanym pod nr. 222 do rejestru postanowień z 2021 r. Sąd Apelacyjny w Potenzy podniósł kwestie związane z konstytucyjnością przepisów art. 237, 262 i 299 k.c., art. 72 ust. 1 Dekretu królewskiego nr 1238 (Prawo o aktach stanu cywilnego) z dnia 9 lipca 1939 r., a także art. 33 i 34 Rozporządzenia Prezydenta Republiki Włoskiej nr 396 z dnia 3 listopada 2000 r. (Przegląd i uproszczenie przepisów prawa o aktach stanu cywilnego uchwalone w trybie art. 2 ust. 12 Ustawy nr 127 z dnia 15 maja 1997 r.) pod kątem ich zgodności z art. 2, 3, art. 29 ust. 2 oraz art. 117 ust. 1 Konstytucji, ten ostatni w odniesieniu do art. 8 i 14 EKPC w zakresie, w którym nie pozwalają małżonkom, za obopólną zgodą, nadawać dzieciom, w chwili narodzin, wyłącznie nazwiska matki.

4.– Postanowienie tegoż sądu wpisane pod nr. 25 do rejestru postanowień z 2021 r. dotyczyło tego samego przepisu (art. 262 ust. 1 k.c.), który był przedmiotem zastrzeżeń w postanowieniu wpisanym pod nr. 78 do rejestru postanowień z 2020 r. Podniesiono w nim kwestie związane z konstytucyjnością powołanego przepisu, co ma charakter prejudycjalny względem decyzji podjętej przez Sąd w Bolzano.

Z jednej strony wymienione postanowienia, a z drugiej Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Potenzy wpisane pod nr. 222 do rejestru postanowień z 2021 r. odnoszą się do przepisów, które choć mają różny zakres zastosowania – odpowiednio nadanie nazwiska dziecku urodzonemu poza małżeństwem lub w małżeństwie – obejmują tożsamy zakres rzeczowy i podnoszą analogiczne wątpliwości w przedmiocie konstytucyjności.

Z uwagi na ścisły związek między kwestiami poruszonymi w postanowieniach wpisanych pod nr. 78 do rejestru postanowień z 2020 r. oraz pod nr. 25 i 222 w 2021 r. możliwe było połączenie obu tych spraw w celu ich łącznego rozstrzygnięcia (Wyrok TK nr 421 z 1995 r.).

5.– W sprawie należało stwierdzić z urzędu niedopuszczalność pytań wniesionych przez Sąd Apelacyjny w Potenzy w Postanowieniu TK nr 222 z 2021 r.

Sąd *a quo* bezsprzecznie stwierdził bezzasadność postawionych pytań, ograniczając się do zwięzłego wymienienia naruszonych przepisów konstytucyjnych i skróconego przywołania fragmentów orzecznictwa konstytucyjnego i międzynarodowego. Zgodnie z utrwalonym stanowiskiem TK „brak odpowiedniego i samodzielnego uzasadnienia, dłaczego kwestionowany przepis miałby naruszać podany standard konstytucyjny (*confer* Wyroki TK nr 54 z 2020 r., nr 33 z 2019 r. i nr 240 z 2017 r.)” (Wyrok TK nr 30 z 2021 r.) jest przyczyną niedopuszczalności postawionych pytań.

6.– Pytania o zgodność z Konstytucją art. 262 ust. 1 zdanie drugie k.c., przedłożone w Postanowieniu Sądu w Bolzano zarejestrowanym pod nr. 78 w rejestrze postępowań sądowych z 2020 r. oraz w Postanowieniu o przekazaniu sprawy do TK zarejestrowanym pod nr. 25 w rejestrze postępowań sądowych z 2021 r., są uzasadnione.

7.– Należy na wstępie przywołać kluczowe aspekty kwestionowanego przepisu, jego źródła oraz orzecznictwo TK, do którego wielokrotnie kierowano pytania o zgodność z Konstytucją przedmiotowej regulacji.

7.1.– Artykuł 262 ust. 1 zdanie drugie k.c., regulując nadanie nazwiska dziecku urodzonemu poza małżeństwem, zakłada, że „jeśli uznanie dziecka zostanie dokonane jednocześnie przez oboje rodziców, dziecko otrzymuje nazwisko ojca”.

Powołany przepis urzeczywistnia zasadę nadawania nazwisk dzieciom urodzonym ze związku małżeńskiego, która stała u podstaw ukształtowania tejże regulacji. Jej źródła należy poszukiwać w uregulowaniu wcześniejszym, poprzedzającym nowelizację z 1975 r. (Ustawa nr 151 z dnia 19 maja 1975 r. dot. „Reformy prawa rodzinnego”), tj. w art. 144 k.c. Przepis ten (o identycznym brzmieniu jak art. 131 k.c. Królestwa Włoch z 1865 r.) stanowił, że „mąż jest głową rodziny; żona wywodzi swój status społeczny od męża, przyjmuje jego nazwisko i jest zobowiązana towarzyszyć mu wszędzie tam, gdzie uważa on za stosowne obrać miejsce zamieszkania”.

W tym kontekście nazwisko męża narzucone żonie stawało się jednocześnie nazwiskiem rodziny, co sprawiało, że nie istniała konieczność wyraźnego określenia sposobu jego przekazywania dzieciom urodzonym w małżeństwie.

W wyniku reformy prawa rodzinnego z 1975 r. dokonano rewizji art. 144 k.c. oraz wprowadzono art. 143-*bis*, który zakłada dodawanie nazwiska męża do nazwiska żony,

a nie zastępowanie go tym pierwszym; zapis ten interpretowany jest jednoznacznie jako przyznanie jej prawa, a nie obowiązku. Nowa regulacja, mimo że wykazywała cechy trwałego odbicia dawnej władzy mężowskiej, osłabiła pozycję nazwiska męża jako nazwiska rodziny. Jednak równocześnie przepis dotyczący przypisywania dzieciom nazwiska ojca pozostał głęboko zakorzeniony w katalogu przepisów (pkt 14.1), do którego należy także kwestionowany artykuł, który z kolei nie został wzruszony ani przez reformę przepisów dotyczących pochodzenia dziecka dokonaną Ustawą nr 219 z dnia 10 grudnia 2012 r. (Zasady uznawania dzieci biologicznych), ani przez Dekret ustawodawczy nr 154 z dnia 28 grudnia 2013 r. (Rewizja obowiązujących przepisów dot. pochodzenia dziecka uchwalona w trybie art. 2 Ustawy nr 219 z dnia 10 grudnia 2012 r.).

7.2.– Na przestrzeni ponad 30 lat wielokrotnie zwracano się do tutejszego Trybunału o wydanie orzeczenia dotyczącego konstytucyjnej zgodności obecnie analizowanego przepisu.

W [orzeczeniu z] 1988 r., odnoszącym się do nazwiska dziecka urodzonego ze związku małżeńskiego, TK stwierdził, że „możliwe, i prawdopodobnie bardziej zgodne z rozwojem świadomości społecznej, byłoby zastąpienie obowiązującej regulacji dotyczącej określenia nazwiska identyfikującego członków rodziny założonej w wyniku zawarcia związku małżeńskiego przez inną formę, bardziej szanującą autonomię małżonków, która godziłaby obie zasady wynikające z art. 29 Konstytucji, aniżeli uciekanie się do ograniczenia [*prawa do nazwiska*] jednego z nich na rzecz drugiego” (Postanowienie TK nr 176 z 1988 r.).

Po upływie 18 lat ten sam Trybunał podkreślił, że „obecny system nadawania nazwiska jest dziedzictwem patriarchalnej koncepcji rodziny, która korzeniami sięga prawa rzymskiego oraz przestarzałej władzy mężowskiej i która nie jest już spójna z zasadami porządku prawnego i konstytucyjną wartością równości między mężczyznami i kobietami” (Wyrok TK nr 61 z 2006 r. potwierdzony następnie Postanowieniem TK nr 145 z 2007 r.).

Ostatecznie, dekadę później, ten sam Trybunał zauważył, że „po wielu latach [*od zapadnięcia wymienionych*] orzeczeń «inne kryterium, bardziej szanujące autonomię małżonków», nie zostało dotąd wprowadzone” (Wyrok TK nr 286 z 2016 r.) i „oczekując niezbędnej interwencji legislacyjnej po stronie ustawodawcy, mającej na celu systemowe uregulowanie tej materii, zgodnie z zasadami, które będą ostatecznie zgodne z zasadą równości”, przyjął do rozpoznania pytanie o legalność konstytucyjną, które zostały mu przedstawione, w ścisłych ramach zakreślonych w *petitum*. W związku z tym stwierdził niezgodność z Konstytucją przepisu w zakresie, w którym nie pozwala „małżonkom, za obopólną zgodą, nadawania swoim dzieciom w chwili narodzin także nazwiska matki”, i rozszerzył, w sposób konsekwentny, jego skutki zarówno na obecnie kwestionowany przepis (art. 262 ust. 1 zdanie drugie k.c.), jak i na przepis dotyczący nadawania nazwiska dziecku przysposobionemu (pełnoletniemu) przez małżonków (art. 299 ust. 3 k.c.).

8.– W chwili obecnej do TK skierowano wniosek o dokonanie kontroli konstytucyjności normy wyrażonej w art. 262 ust. 1 zdanie drugie k.c. w ujęciu dwuaspektowym.

W Postanowieniu wpisanym pod nr. 78 do rejestru postanowień z 2020 r. Sąd w Bolzano zgłasza podejrzenie niekonstytucyjności [*kwestionowanego przepisu*] w zakresie, w którym uniemożliwia on nadawanie, za obopólną zgodą rodziców, jedynie nazwiska matki. W związku z tym wnosi o wprowadzenie zmiany polegającej na całkowitym derogowaniu ogólnej zasady, w myśl której dziecku nadawane jest automatycznie nazwisko ojca.

W Postanowieniu Sądu Najwyższego zarejestrowanym pod nr. 25 w rejestrze postanowień z 2021 r. ten sam sąd wyjaśnia, że wnosi w trybie prejudycjalnym o tymczasową zmianę przepisu w zakresie, w którym w przypadku braku innego ustalenia między rodzicami nakazywałby on nadanie dziecku po narodzinach nazwiska ojca zamiast nazwisk obojga rodziców.

Wzorzec kontroli konstytucyjnej, na którym opierają się oba wydane postanowienia, wyznaczany jest przez art. 2 Konstytucji w odniesieniu do ochrony tożsamości dziecka oraz art. 3 Konstytucji powołany w celu ochrony zasady równości między rodzicami.

Analogicznie niezgodność z międzynarodowymi zobowiązaniami, o których stanowi art. 117 ust. 1 Konstytucji, polega na ochronie tożsamości osobistej dziecka, wywodzonej z art. 8 EKPC, oraz na zakazie dyskryminacji, o którym mowa w art. 14 cytowanego aktu prawa międzynarodowego, zgodnie z orzecznictwem ETPC.

9.– W świetle powyżej poruszonych kwestii należy zwrócić uwagę na związek między prawem do tożsamości osobistej dziecka a równością rodziców w regulacjach dotyczących nazwiska.

Nazwisko, wraz z imieniem, stanowi rdzeń tożsamości prawnej i społecznej osoby ludzkiej: umożliwia jej identyfikację zarówno w stosunkach prawa publicznego, jak i prywatnego, i w sposób najbardziej ogólny definiuje ją jako jednostkę, która z upływem czasu przyjmuje nowe role społeczne.

W orzecznictwie TK utrwaliło się twierdzenie, zgodnie z którym nazwisko jest „autonomicznym znakiem odrębności [...] tożsamości osobistej” (Wyrok TK nr 297 z 1996 r.), a także „istotną cechą [...] osobowości” (Wyrok TK nr 268 z 2002 r.; w tym samym przedmiocie Wyrok TK nr 120 z 2001 r.) (Wyrok TK nr 286 z 2016 r.) „uznawanym za «dobro stanowiące przedmiot samodzielnych praw z art. 2 Konstytucji» (i, co za tym idzie, za) «podstawowe prawo osoby ludzkiej» (Wyroki TK nr 13 z 1994 r. i nr 297 z 1996 r. oraz, jako ostatni, Wyrok TK nr 120 z 2001 r.)” (Wyrok TK nr 268 z 2002 r.).

Kwestionowany przepis dotyczy w szczególności momentu nadania nazwiska, który z reguły wiąże się z nabyciem statusu dziecka (*status filiationis*).

W wyniku tego nazwisko, jako centralny punkt – obok imienia – tożsamości prawnej i społecznej, wiąże jednostkę z pozycją społeczną, którą osiąga w drodze usynowienia. Dlatego nazwisko musi być osadzone w tożsamości rodzinnej i jednocześnie musi odzwierciedlać funkcję, którą pełni, także w przeszłości, w odniesieniu do konkretnej osoby (Wyrok TK nr 286 z 2016 r.).

Zatem to właśnie w ten sposób nazwisko daje świadectwo tożsamości rodzinnej dziecka i dlatego musi urzeczywistniać i szanować równość, a także jednakowy status rodziców.

10.– W przypadku określonym w art. 262 ust. 1 zdanie drugie k.c. tożsamość rodzinna dziecka, której powstanie poprzedza czynność nadania mu nazwiska, składa się z trzech elementów: więzi rodzinnej z ojcem, identyfikowanej za pomocą nazwiska, będącego cechą dystynktywną jego rodziny; więzi rodzinnej z matką, również identyfikowanej za pomocą nazwiska, reprezentującego jej rodzinę, oraz wyboru rodziców, którzy jednocześnie dokonują uznania dziecka, przyjmując je tym samym do rodziny.

10.1.– Wybór dokonywany spośród istniejących danych osobowych przed nadaniem nazwiska pochodzącego jedynie z linii ojca jednostronnie osłabia relację rodzinną z matką.

Jednoczesne uznanie dziecka przez oboje rodziców skutkuje faktycznym wyeliminowaniem matki z tej decyzji.

Narzucone takim automatyzmem piętno nierówności między rodzicami odbija się i odciska na tożsamości dziecka, stanowiąc jednocześnie naruszenie art. 2 i 3 Konstytucji.

Trybunał Konstytucyjny od dawna podnosi (*vide* pkt 7.2 powyżej), że przepis dotyczący przypisania nazwiska ojca to „dziedzictwo patriarchalnej koncepcji rodziny” (Wyroki TK nr 286 z 2016 r. i nr 61 z 2006 r.), odbicie nierównego traktowania, które, powstałe w rodzinie opartej na małżeństwie, przeniosło się również na nadanie nazwiska dziecku urodzonemu poza małżeństwem, jeśli zostało ono uznane jednocześnie przez oboje rodziców.

To automatyzm, który nie znajduje uzasadnienia ani w art. 3 Konstytucji, na którym opiera się relacja między rodzicami sprzymierzonymi w dążeniu do dobra dziecka, ani – jak już podkreślił Trybunał, odnosząc się do kwestii nadawania nazwiska dziecku urodzonemu ze związku małżeńskiego (Wyrok TK nr 286 z 2016 r.) – w osiągnięciu równowagi między zasadą równości a „celem ochrony jedności rodziny, o którym mowa w art. 29 ust. 2 Konstytucji”. Istotnie, „to właśnie równość gwarantuje tę jedność, natomiast nierówność ją narusza”, jako że jedność „staje się tym silniejsza, im bardziej wzajemne relacje między małżonkami są oparte na solidarności i równości (Wyrok TK nr 133 z 1970 r.)” (Wyrok TK nr 286 z 2016 r.).

Nowelizacja prawa rodzinnego z 1975 r., która choć nie ingerowała w regulacje dotyczące nadawania dzieciom nazwisk, przyczyniła się jednak do powiązania kwestii równości z jednością rodziny. Jedność rodziny mająca podstawy w małżeństwie oparta jest na „takich samych prawach i obowiązkach” małżonków (art. 143 k.c.), wzajemnej solidarności i wspólnym podejmowaniu decyzji (i wielu innych zapisach zawartych w dyspozycji; *confer* art. 144 k.c. w nowym brzmieniu). Podobnie branie odpowiedzialności przez rodziców, zarówno w ramach związku małżeńskiego, jak i poza nim, ma źródła w pojęciach równości pomiędzy nimi i zgodności w sprawach odnoszących się do dziecka. To podkreślano od początku w związku z reformą z 1975 r. oraz reformą dotyczącą kwestii statusu dziecka z lat 2012–2013, która również pozostała bez echa wobec przedmiotu kwestionowanego przepisu, tym niemniej przyczyniła się do wyeliminowania innej pozostałości historycznej w postaci nierówności między

rodzicami⁶ wynikającej pierwotnie z art. 316 ust. 4 k.c. (na mocy którego tylko „ojciec był uprawniony do podejmowania nagłych i pilnych działań w celu ochrony dziecka w razie zaistnienia groźnego niebezpieczeństwa”)⁷.

Jedność i równość nie mogą współistnieć, jeśli pojęcia te wzajemnie się wykluczają, gdy jedność ma stanowić ograniczenie, które zapewnia jedynie pozory legalizmu względem jednostronnie narzuconych wyrzeczeń kosztem równości.

W obliczu ewolucji przepisów prawa dziedzictwo dyskryminacyjnej wizji, która poprzez kwestię nazwiska odbija się na tożsamości każdego, nie jest dłużej akceptowalne.

10.2.– Zresztą „znaczenie ewolucji w kierunku równości płci” jest podkreślane także przez ETPC, który wzywa do „wyeliminowania wszelkiej dyskryminacji [...] w wyborze nazwiska”, zakładając, że „tradycja wyrażania jedności rodziny poprzez przypisanie wszystkim jej członkom nazwiska męża nie może usprawiedliwiać dyskryminacji wobec kobiet (*vide* w szczególności *Ünal Tekeli*, akapity 64–65)” (Wyrok ETPC z dnia 7 stycznia 2014 r., *Cusan e Fazzo vs. Włochy*, akapit 66).

I rzeczywiście, już od końca lat siedemdziesiątych [*XX wieku*] zobowiązania międzynarodowe, których włoski porządek prawny zobowiązał się przestrzegać, nakazują „eliminację wszelkich form dyskryminacji wobec kobiet”, „we wszystkich kwestiach wynikających z małżeństwa i stosunków rodzinnych [...], w tym wyboru nazwiska” (Wyrok TK nr 61 z 2006 r. odnoszący się do art. 16 ust. 1 lit. g CEDAW oraz do założeń Rady Europy 1271 z 1995 r. i 1362 z 1998 r., a także – uprzednio – do rezolucji tejże nr 37 z 1978 r.).

11.– Należy zatem ocenić, jakimi względami kierował się sąd wnioskujący w wydanym postanowieniu w przedmiocie zgodności z Konstytucją kwestionowanych przepisów w trybie prejudycjalnym w stosunku do kwestii podniesionych przez Sąd w Bolzano w Postanowieniu zarejestrowanym pod nr. 78 w rejestrze postanowień z 2020 r.

11.1.– To ostatnie postanowienie zakłada – jak już wspomniano uprzednio (pkt 8) – niekonstytucyjność przepisu w zakresie, w którym nie pozwala, polegając na porozumieniu między rodzicami, na nadawanie dziecku jedynie nazwiska matki. Jednakże podstawa, na której Sąd w Bolzano opiera swoje żądanie, tj. porozumienie między rodzicami tytułem odstępstwa, zakłada przestrzeganie zasady równości.

⁶ Confer Ł.J. Berezowski, *Ewolucja języka włoskiego kodeksu cywilnego na przykładzie analizy przepisów dotyczących instytucji prawa rodzinnego w ujęciu diachronicznym*, [w:] *Języki specjalistyczne w ujęciu diachronicznym i synchronicznym*, red. B. Malczewska, J. Woźniakiewicz, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2020, s. 67; M. Kosek, *Ochrona małżeństwa i rodziny we włoskim prawie rodzinnym*, „Prawo w Działaniu” 2021, t. 46, nr 2, s. 170; A. Kucharska, *Il matrimonio e la famiglia nel Codice civile italiano: un'analisi contrastiva dei termini e delle espressioni del C.C. del 1942 e del C.C. aggiornato nel 2022*, „Neofilolog” 2022, nr 60/1, s. 237.

⁷ Paradoksalnie we włoskiej doktrynie prawa rodzinnego podkreśla się dominującą rolę matki jako osoby, która jako pierwsza wpływa na ukształtowanie statusu dziecka w aktach stanu cywilnego poprzez jego uznanie poparte wskazaniem ojca. D. Krekora-Zajac, *Prawo do poznania matki biologicznej według krajowego prawa rodzinnego*, „Studia Prawnicze” 2014, nr 197(1), s. 149.

W świetle przepisu, który gwarantuje nadawanie dziecku nazwiska ojca, matka znajduje się na pozycji asymetrycznej, sprzecznej z zasadą równości, co z góry stoi na przeszkodzie możliwości osiągnięcia porozumienia przez rodziców. To ostatnie jest tym bardziej nieosiągalne, gdy rzecz dotyczy nadania jedynie nazwiska matki, czyli całkowitego pozbawienia ojca jego praw.

Bez równości [rodzicielskiej] brak jest podstaw logicznych i aksjologicznych niezbędnych do osiągnięcia porozumienia między nimi.

Mechanizm automatycznego nadawania nazwiska ojca w zakresie, w którym narusza zasadę równości rodziców, obarczony jest wadą konstytucyjną, która obejmuje także element składowy wniosku zawarty w Postanowieniu Sądu w Bolzano nr 78 z 2019 r.

11.2.– W związku z powyższym tenże sąd, wzięwszy pod uwagę, że żadna z licznych propozycji reformy ustawodawstwa przedstawionych w tym zakresie poczynając od VIII kadencji parlamentu nie została wdrożona, nie mógł dłużej uchylać się od zbadania kwestii „legalności konstytucyjnej” kwestionowanych przepisów (Postanowienie Sądu w Bolzano nr 78 z 2019 r.).

Dyskryminujący charakter spornego przepisu, jego wpływ na tożsamość dziecka i skłonność do tworzenia nierówności w stosunkach między rodzicami w odniesieniu do nazwiska muszą zostać wyeliminowane za pomocą regulacji, która w najprostszy i automatyczny sposób będzie odzwierciedleniem badanych zasad konstytucyjnych.

Nazwisko dziecka musi składać się z nazwisk obojga rodziców z zastrzeżeniem innego porozumienia zawartego między nimi, o czym mowa w dalszej części (*vide* pkt 12 poniżej).

Oddanie w nazwisku dziecka jego pochodzenia od obojga rodziców czyni zadość jego interesom wynikającym ze statusu *filiationis* przekładającym się na społeczno-prawny stosunek więzi rodzicielskiej. Jednocześnie jest to najbardziej bezpośrednie i bezwzględne uznanie „równoprawnej pozycji obojga rodziców” (Wyrok TK nr 286 z 2016 r.).

11.3.– Stwierdzenie niekonstytucyjności przepisu uznającego pierwszeństwo nazwiska ojca nakazuje w chwili obecnej ustalenie takiego sposobu nadawania dziecku nazwisk obojga rodziców, który będzie zgodny ze standardami konstytucyjnymi i zobowiązaniami międzynarodowymi. Nie można bowiem stosować ponownie – za pomocą kryterium automatycznego nadawania nazwiska ojca lub matki – tej samej dyskryminacyjnej logiki, która leży u podstaw dzisiejszego orzeczenia o niezgodności konstytucyjnej.

W niniejszej sprawie stanowisko zabrał również ETPC, który – odnosząc się do przepisów prawa hiszpańskiego (art. 194 Rozporządzenia dot. stosowania prawa o aktach stanu cywilnego, w brzmieniu wprowadzonym Dekretem królewskim z dnia 11 lutego 2000 r., obowiązującym do dnia 30 kwietnia 2021 r., w związku z art. 109 hiszpańskiego k.c.) – wskazał jednoznacznie, że w przypadku braku porozumienia co do kolejności nazwisk nadawanych dziecku nazwisko ojca zostaje umieszczone na pierwszym miejscu.

Europejski Trybunał Praw Człowieka przesądził w tym względzie o „sztywnym i dyskryminacyjnym wobec kobiet charakterze przepisów (Cusan i Fazzo [akapit] 67)” (Wyrok ETPC z dnia 26 października 2021 r. w sprawie León Madrid vs. Hiszpania, akapit 68), a w dalszej kolejności dodał, że „jeśli stabilność prawa może zostać osiągnięta poprzez umieszczenie nazwiska ojca na pierwszym miejscu, można to równie dobrze uzyskać z wykorzystaniem nazwiska matki (Wyrok ETPC w sprawie Burghartz vs. Szwajcaria z dnia 22 lutego 1994 r., akapit 28, seria A nr 280-B)” (Wyrok ETPC z dnia 26 października 2021 r. w sprawie León Madrid vs. Hiszpania, akapit 69).

Paradygmat równości w czystej postaci prowadzi więc do porozumienia zawartego przez rodziców. Takie rozwiązanie jest stosowane również w innych krajach europejskich, których prawodawstwa przewidują nadawanie dzieciom podwójnego nazwiska.

W odniesieniu do przepisów koniecznych do rozstrzygania ewentualnych sporów, w przypadku braku odmiennych kryteriów, które ustawodawca może ewentualnie określić, TK nie może zrobić niczego innego, jak tylko wskazać na narzędzie już istniejące we włoskim porządku prawnym służące do rozstrzygania konfliktów między rodzicami w kwestiach o szczególnym znaczeniu dla dziecka. Chodzi mianowicie o skorzystanie z możliwości wystąpienia do sądu, przewidzianej w trybie uproszczonym na mocy art. 316 ust. 2 i 3 k.c., a także – w odniesieniu do sytuacji kryzysowych pary – przez art. 337-ter ust. 3, art. 337-quater ust. 3 oraz art. 337-octies k.c.

Zresztą powołane przepisy zgodnie z obowiązującym orzecnictwem i doktryną znajdują zastosowanie również do rozstrzygania sporów między rodzicami w przedmiocie nadawania dzieciom imion.

12.– Na podstawie rozważań przedstawionych w odniesieniu do omówionych wyżej kwestii można dokonać badania przesłanek podniesionych przez Sąd w Bolzano w Postanowieniu nr 78 z 2019 r., jak również w postanowieniu odsyłającym.

To ostatnie w istocie dotyka kwestii legalności konstytucyjnej przepisu, który nakłada obowiązek nadawania nazwiska ojca zamiast nazwiska obojga rodziców „wobec braku odmiennego stanowiska”, odnośnie do możliwości odstąpienia od nadania nazwiska obojga rodziców. Tym samym stanowisko Sądu w Bolzano wyrażone w formie podejrzenia o niekonstytucyjność przepisu w zakresie, w którym nie pozwala, przy istnieniu porozumienia między rodzicami, na nadanie jedynie nazwiska matki – staje się bliźniaczym problemem wobec tego dotyczącego pozycji ojca.

W oczywisty sposób, dla poszanowania nieodłącznego związku pomiędzy nazwiskiem dziecka a jego statusem, „odmienne stanowisko” ogranicza się do nadania nazwiska jednego z rodziców, co jest odzwierciedleniem ich wspólnej woli do tego, aby w ich relacji z dzieckiem było identyfikowane za pomocą nazwiska tylko jednego z nich.

Na podstawie tych przesłanek należy uznać za niekonstytucyjny brak możliwości odstępowania od wspomnianej reguły, jako że uniemożliwia rodzicom skorzystanie z narzędzia urzeczywistniającego zasadę równości, którym jest ich zgoda na to, aby w jednym nazwisku skondensować element identyfikujący ich związek, przekazywany także następnemu pokoleniu i reprezentujący interesy dziecka.

Zgoda ta może uwzględniać, w perspektywie przyszłościowej, funkcję tożsamościową, którą nazwisko spełnia dla dziecka, oraz istniejące już związane z nim kwestie, takie jak relacje z braćmi i siostrami, którzy noszą nazwisko tylko jednego z rodziców. Może to być nazwisko ojca lub matki, która mogła już wcześniej uznać swoje dzieci przed ojcem. Nie można również wykluczyć ewentualności, w której rodzice – z troski o dobro dziecka – dzielą decyzję o nadaniu dziecku nazwiska tylko jednego z rodziców, który ma już inne dzieci, kładąc tym samym nacisk na znaczenie jego relacji z rodzeństwem.

Niemniej jednak ETPC we wspomnianym wyroku w sprawie Cusan i Fazzo vs. Włochy dostrzegł „lukę we włoskim systemie prawnym”, która nie pozwala na nadanie dziecku jedynie nazwiska matki „w przypadku zgody małżonków”. Uznał to za naruszenie art. 8 i 14 EKPC.

13.– W konkluzji pytania o zgodność z Konstytucją postawione w Postanowieniu nr 25 z 2021 r. oraz w Postanowieniu nr 78 z 2019 r. przez Sąd w Bolzano są zasadne.

W związku z tym, aby nadać dziecku nazwisko jednego z rodziców, konieczna jest ich zgoda, która nie może być zastąpiona decyzją sądu, jako że wybór nazwiska jednego z rodziców do identyfikacji dziecka implikuje więc dwojakiego rodzaju między obojgiem rodziców a dzieckiem. Wobec braku takiej zgody nazwiska obojga rodziców muszą być nadane w kolejności ustalonej przez nich.

W przypadku braku porozumienia rodziców co do kolejności nadawania nazwisk dzieciom, co stanowi element reguły uzupełniającej, konieczne jest rozstrzygnięcie sporu, a narzędziem dostępnym na mocy obecnie obowiązujących przepisów pozostaje decyzja organu sądowego.

Z tego powodu Trybunał stwierdził niekonstytucyjność art. 262 ust. 1 k.c. w odniesieniu do art. 2, 3 i art. 117 ust. 1 Konstytucji, w kontekście art. 8 i 14 EKPC, w zakresie, w którym artykuł ten zakłada, że w przypadku jednoczesnego uznania dziecka przez oboje rodziców przyjmuje ono nazwisko ojca, zamiast określić w dyspozycji, że dziecko przyjmuje nazwisko obojga rodziców w ustalonej przez nich kolejności, z zastrzeżeniem obopólnej zgody przy jego uznaniu, aby przypisać nazwisko tylko jednego z nich.

Zarzuty podniesione przez Sąd w Bolzano w pozostałym zakresie zostały oddalone.

Niezgodność z Konstytucją art. 262 ust. 1 zdanie drugie k.c. prowadzi w konsekwencji, zgodnie z art. 27 Ustawy nr 87 z dnia 11 marca 1953 r. (Przepisy dot. ustroju i funkcjonowania TK), do niekonstytucyjności kolejnych przepisów.

14.1.– Przede wszystkim skutkuje to nielegalnością konstytucyjną przepisu regulującego nadanie nazwiska dziecku urodzonemu w małżeństwie.

To – jak już wcześniej wspomniano (pkt 7.1) – można było wywnioskować *implycite* z art. 144 k.c. w brzmieniu sprzed nowelizacji prawa rodzinnego z 1975 r. i było to założone przez szereg przepisów, niektórych zmienionych lub uchylonych, innych zaś wciąż obowiązujących i stanowiących trzon normy systemowej.

Do zmienionych przepisów zalicza się art. 237 ust. 2 k.c., który w brzmieniu sprzed reformy, w odniesieniu do pochodzenia dziecka (zgodnie z art. 12 ust. 1 Dekretu ustawodawczego nr 154 z 2013 r.), zakładał, że jedną z okoliczności stanowiących

o posiadaniu statusu [*dziecka*] jest fakt, że „zawsze nosiło nazwisko ojca”. Z kolei w pełni zniesiony został art. 33 ust. 1 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z 2000 r. – na mocy art. 1 ust. 1 lit. e pkt 1 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 26 z dnia 30 stycznia 2015 r. (Rozporządzenie wykonawcze dot. realizacji art. 5 ust. 1 Ustawy nr 219 z dnia 10 grudnia 2012 r. w przedmiocie pochodzenia dziecka) – który w regulacji dotyczącej aktów stanu cywilnego stanowił, że „dziecko uznane przez ojca nosi jego nazwisko”.

Przechodząc do obowiązujących przepisów, należy wpieryw wspomnieć o art. 299 ust. 3 k.c. odnoszącym się do przysposobienia osoby dorosłej przez małżonków, który stanowił i wciąż stanowi, również po jego zmianie przez art. 61 Ustawy z dnia 4 maja 1983 r. nr 184 (Prawo małoletniego do rodziny), że „przysposobiony przyjmuje nazwisko męża [*przysposabiającej*]”.

Analogicznie zakłada to również art. 27 ust. 1 Ustawy nr 184 z 1983 r., dotyczący przysposobienia, o którym mowa w tytule II tegoż aktu normatywnego. Stanowi on, że przysposobiony przyjmuje i przekazuje dalej nazwisko przysposabiających. Nazwisko to, identycznie jak w przypadku dziecka urodzonego ze związku małżeńskiego, pochodzi wyłącznie od męża. Warto zaznaczyć, że ust. 2 tej samej regulacji zakłada, że tylko w przypadku przysposobienia dokonanego przez żonę pozostającą w separacji „przysposobiony przyjmuje nazwisko jej rodziny”.

Co więcej, w ramach regulacji dotyczących aktów stanu cywilnego w dalszym ciągu przyjmuje się, że ojciec nadaje dziecku swoje nazwisko. Wynika to z zakazu nadawania dziecku takiego samego imienia, które nosi jego pozostający przy życiu ojciec lub brat albo siostra (obecnie zakaz ten określony jest w art. 34 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z 2000 r., podczas gdy pierwotnie ujęty był w art. 72 Dekretu królewskiego nr 1238 z 1939 r., który został następnie uchylony przez art. 109 ust. 2 wspomnianego Rozporządzenia nr 396 z 2000 r.).

Wreszcie do przepisów, które określają tę samą normę systemową, zalicza się art. 262 ust. 1 zdanie drugie k.c.

Stwierdzenie niezgodności z Konstytucją przepisu odnoszącego się do nadawania nazwiska dziecku urodzonemu ze związku małżeńskiego oznacza więc konsekwentnie niekonstytucyjność art. 262 ust. 1 zdanie drugie k.c., z uwagi na ich identyczną treść i to, że także kwestionowany przepis należy do tych, które tworzą normę systemową.

Powyższe skutkuje tym, że przepis dotyczący nadawania nazwisk dzieciom urodzonym w małżeństwie jest niekonstytucyjny w zakresie, w którym przewiduje, że dziecko otrzymuje nazwisko ojca, zamiast zakładać, że dziecko otrzymuje nazwiska rodziców w porządku ustalonym przez tychże, z zastrzeżeniem obopólnej zgody w chwili urodzenia co do nadania nazwiska tylko jednego z nich.

14.2.– Z tych samych powodów, które zostały przytoczone w odniesieniu do przepisu odnoszącego się do nadawania nazwiska dzieciom urodzonym w związku małżeńskim, należy stwierdzić, konsekwentnie, niekonstytucyjność art. 299 ust. 3 k.c., który w ramach przepisów dotyczących przysposobienia pełnoletniego przez małżonków stanowi, że „przysposabiany przyjmuje nazwisko męża”.

Dlatego też art. 299 ust. 3 k.c. jest niezgodny z Konstytucją w zakresie, w którym przewiduje, że osoba przysposobiona przyjmuje nazwisko męża [*przysposabiającej*] zamiast nazwisk obojga przysposabiających w kolejności przez nich ustalonej, z zastrzeżeniem ustalenia przyjętego w toku procedury przysposobienia co do nadania osobie przysposabianej nazwiska tylko jednego z opiekunów prawnych.

14.3.– Z tych samych powodów, które zostały przytoczone w odniesieniu do przepisu dotyczącego nadawania nazwiska dziecku urodzonemu w małżeństwie, należy uznać za niezgodny z Konstytucją, konsekwentnie, także art. 27 Ustawy nr 184 z 1983 r., w myśl którego w drodze przysposobienia przysposabiany „przyjmuje i przekazuje dalej nazwisko” przysposabiających, co jest jednoznacznie interpretowane – jak już wcześniej podkreślono (pkt 14.1.) – jako nazwisko męża.

15.– W związku z orzeczeniem niekonstytucyjności Trybunał nie może uchylić się od wezwania ustawodawcy do rewizji przepisów na obu płaszczyznach.

15.1.– W pierwszej kolejności konieczne jest podjęcie działań, które mają na celu zapobieżenie temu, aby przypisanie nazwisk obojga rodziców nie skutkowało, w miarę sukcesji pokoleń, powstawaniem mechanizmu nadawania wielokrotnie złożonego nazwiska, który mógłby szkodzić funkcji tożsamościowej nazwiska.

Podobne działanie jest pilnie potrzebne, biorąc pod uwagę, że od 2006 r. różne źródła prawa przyczyniły się do upowszechniania się dwuczłonowych nazwisk.

Wpierw administracja rządowa poprzez swoją praktykę postępowania (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Departament Spraw Wewnętrznych i Terytorialnych, Okólnik nr 21 z dnia 30 maja 2006 r., dot. „Kwestii związanych z nadawaniem nazwiska matki”, Okólnik nr 15 z dnia 12 listopada 2008 r., dot. „Wyjaśnień ws. wniosków o zmianę imienia i nazwiska, o których mowa w art. 84 i kolejnych Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z 2000 r.” oraz Okólnik nr 54 z dnia 21 maja 2012 r., dot. „Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 54 z dnia 13 marca 2012 r. Zmiany w Rozporządzeniu Prezydenta Republiki nr 396 z 2000 r. dot. procedury zmiany nazwiska”), a następnie szczegółowa zmiana art. 89 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z 2000 r., przeprowadzona na mocy art. 2 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 54 z dnia 13 marca 2012 r. (Zmiany w Rozporządzeniu Prezydenta Republiki nr 396 z 2000 r. dot. procedury zmiany nazwiska), doprowadziły do złagodzenia warunków dotyczących możliwości zmiany nazwiska, w tym dodania drugiego nazwiska (które zazwyczaj jest nazwiskiem matki).

Następnie Wyrok tutejszego Trybunału o nr. 286 z 2016 r. zezwolił, na podstawie porozumienia między rodzicami, na dodanie nazwiska matki do nazwiska ojca, a wreszcie obecne zmiany czynią nadawanie nazwiska zarówno ojca, jak i matki ogólną zasadą.

Wobec takiej regulacji konieczne jest zachowanie funkcji nazwiska jako elementu tożsamości i identyfikacji dziecka w płaszczyźnie prawnej i społecznej, zarówno w odniesieniu do stosunków prawa publicznego, jak i prywatnego, co nie jest spójne z mechanizmem nadawania wielokrotnie złożonego nazwiska w kolejnych pokoleniach.

Z tego powodu konieczność zagwarantowania funkcjonalności nazwiska, a tym samym zaspokojenia nadrzędnego interesu dziecka, wskazuje na korzyść wyboru przez rodzica – noszącego podwójne nazwisko, które utrwala pamięć o obu gałęziach rodziny – tylko jednego z nich, które ma być reprezentatywne dla stanowionej relacji rodzicielskiej, chyba że rodzice nie zdecydują się na nadanie podwójnego nazwiska jednego z nich.

15.2.– W drugiej kolejności do ustawodawcy należeć będzie ocena interesu dziecka w zakresie unikania nadawania mu innego nazwiska niż to, które nosi jego rodzeństwo, co wiąże się z utratą pewnego aspektu związanego z jego tożsamością rodzinną. To można by osiągnąć, zachowując decyzje dotyczące nadawania nazwiska w chwili wspólnego uznania pierwszego dziecka przez parę (lub z chwilą jego narodzin w związku małżeńskim lub przysposobienia), co w przyszłości stałoby się obowiązujące w przypadku kolejnych dzieci uznawanych jednocześnie przez tych samych rodziców (lub urodzonych w małżeństwie albo przysposobionych przez tę samą parę).

16.– Na koniec należy zaznaczyć, że wszystkie przepisy uznane za niekonstytucyjne dotyczą momentu nadania dziecku nazwiska. W związku z tym niniejszy wyrok, od dnia następującego po jego opublikowaniu w „Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana”, będzie stosowany w odniesieniu do sytuacji, w których nadanie nazwiska jeszcze nie nastąpiło z uwzględnieniem wszystkich przypadków, w których toczy się postępowanie sądowe w przedmiocie jego nadania.

Nazwisko, z chwilą jego przyjęcia, staje się ucieleśnieniem nowej tożsamości prawnej i społecznej, co oznacza, że ewentualne działania wpływające na status *filiationis* lub żądanie zmiany tego nazwiska winny być uregulowane w odrębnych przepisach w stosunku do tych dotyczących chwili nadania dziecku nazwiska.

Ewentualne wnioski o zmianę nazwiska, z wyjątkiem tych wymagających podjęcia działania ze strony ustawodawcy, nie mogą być składane w trybie procedury przewidzianej art. 89 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z 2000 r., jak również w trybie art. 2 ust. 1 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 54 z 2012 r.

Z POWYŻSZYCH WZGLĘDÓW TRYBUNAŁ KONSTYTUCYJNY

po łącznym rozpoznaniu wniosków, orzeka:

1) niekonstytucyjność art. 262 ust. 1 k.c. w zakresie, w którym przewiduje on, w przypadku jednoczesnego uznania przez oboje rodziców, że dziecko nosić będzie nazwisko ojca, zamiast określić, że dziecko otrzymuje nazwiska rodziców w kolejności ustalonej przez nich, z zastrzeżeniem porozumienia w chwili jego uznania, aby przypisać mu nazwisko tylko jednego z nich;

2) konsekwentnie, na mocy art. 27 Ustawy nr 87 z dnia 11 marca 1953 r. (Przepisy dot. ustroju i funkcjonowania TK), niezgodność z Konstytucją przepisów zawartych w art. 262 ust. 1 i art. 299 ust. 3 k.c., art. 27 ust. 1 Ustawy nr 184 z dnia 4 maja 1983 r.

(Prawo małoletniego do rodziny) oraz art. 34 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z dnia 3 listopada 2000 r. (Przegląd i uproszczenie przepisów prawa o aktach stanu cywilnego uchwalone w trybie art. 2 ust. 12 Ustawy nr 127 z dnia 15 maja 1997 r.) w zakresie, w którym przewidują one, że dziecko urodzone ze związku małżeńskiego nosić będzie nazwisko ojca, zamiast określić, że dziecko otrzymuje nazwiska obojga rodziców w kolejności ustalonej przez nich, z zastrzeżeniem porozumienia zawartego w chwili urodzenia, że otrzyma nazwisko tylko jednego z nich;

3) konsekwentnie, na mocy art. 27 Ustawy nr 87 z dnia 11 marca 1953 r. (Przepisy dot. ustroju i funkcjonowania TK), niezgodność z Konstytucją przepisu wynikającego z art. 299 ust. 3 k.c. w zakresie, w którym przewiduje, że „przysposobione dziecko przyjmuje nazwisko męża”, zamiast określić, że „przysposobione dziecko przyjmuje nazwiska obojga przysposabiających w kolejności ustalonej przez nich, z zastrzeżeniem porozumienia zawartego w toku procedury przysposobienia, w przedmiocie nadania nazwiska tylko jednego z nich”;

4) konsekwentnie, na mocy art. 27 Ustawy nr 87 z dnia 11 marca 1953 r. (Przepisy dot. ustroju i funkcjonowania TK), niezgodność z Konstytucją przepisu wynikającego z art. 27 ust. 1 Ustawy nr 184 z dnia 4 maja 1983 r. (Prawo małoletniego do rodziny) w zakresie, w którym przewiduje, że „przysposobione dziecko przyjmuje nazwisko przysposabiających”, zamiast określić, że „przysposobione dziecko przyjmuje nazwiska obojga przysposabiających w kolejności ustalonej przez nich, z zastrzeżeniem porozumienia zawartego w toku procedury przysposobienia, w przedmiocie nadania nazwiska tylko jednego z nich”;

5) niedopuszczalność [*pozostałych*] pytań dotyczących legalności przepisów ujętych w art. 237, 262 i 299 k.c., art. 72 ust. 1 Dekretu królewskiego nr 1238 z dnia 9 lipca 1939 r. (Prawo o aktach stanu cywilnego) oraz art. 33 i 34 Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z dnia 3 listopada 2000 r., podniesionych w kontekście art. 2, 3, 29 ust. 2 i art. 117 ust. 1 Konstytucji oraz w kontekście art. 8 i 14 EKPC i wniesionych przez Sąd Apelacyjny w Potenzy za pośrednictwem postanowienia powołanego w sentencji.

Rozstrzygnięcie zapadło w Rzymie w siedzibie Trybunału Konstytucyjnego w Palazzo della Consulta w dniu 27 kwietnia 2022 r.

Podpisano:

Giuliano Amato, przewodniczący

Emanuela Navarretta, sprawozdawca

Roberto Milana, Szef Kancelarii

Złożono w Kancelarii w dniu 31 maja 2022 r.

Szef Kancelarii

Podpis: Roberto Milana

Bibliografia

Źródła

- Dekret królewski nr 1238 z dnia 9 lipca 1939 r. (Prawo o aktach stanu cywilnego), Dz.U. z dnia 1 września 1939 r. nr 204 [*Regio decreto del 9 luglio 1939, n. 1238 (Ordinamento dello stato civile, G. U. del 1 settembre 1939, n. 204)*].
- Dekret ustawodawczy nr 154 z dnia 28 grudnia 2013 r. (Rewizja obowiązujących przepisów dot. pochodzenia dziecka uchwalona w trybie art. 2 Ustawy nr 219 z dnia 10 grudnia 2012 r.), Dz.U. z dnia 8 stycznia 2014 r., seria ogólna, nr 5 [*Decreto Legislativo del 28 dicembre 2013, n. 154 (Revisione delle disposizioni vigenti in materia di filiazione, a norma dell'art. 2 della Legge 10 dicembre 2012, n. 219), G. U. dell'8 gennaio 2014, serie generale, n. 219)*].
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (KPPUE) ogłoszona 7 grudnia 2000 r. w Nicei i przyjęta 12 grudnia 2007 r. w Strasburgu [*Carta dei diritti fondamentali dell'Unione europea (CDFUE), proclamata a Nizza il 7 dicembre 2000 e adattata a Strasburgo il 12 dicembre 2007*].
- Kodeks cywilny Królestwa Hiszpanii – Dekret królewski z dnia 24 lipca 1889 r. opublikowany w „Gaceta de Madrid” [*Real Decreto de 24 de julio de 1889, disponiendo la publicación en la Gaceta de Madrid de la edición reformada del Código Civil*].
- Kodeks cywilny Królestwa Włoch (Dekret królewski z dnia 25 czerwca 1865 r., Dz.U. nr 2361 – uchylony) [*Codice civile del Regno d'Italia (regio decreto del 25 giugno 1865, G. U. n. 2361 – abrogato)*].
- Kodeks cywilny Królestwa Włoch (Dekret królewski z dnia 16 marca 1942 r., Dz.U. z dnia 4 kwietnia 1942 r., seria ogólna, nr 262) [*Codice civile del Regno d'Italia (regio decreto del 16 marzo 1942, G. U. del 4 aprile 1952, serie generale, n. 262)*].
- Konstytucja Republiki Włoskiej z dnia 22 grudnia 1947 r. (Dz.U. z dnia 27 grudnia 1947 r. nr 298; tekst jednolity obowiązujący od dnia 1 stycznia 1948 r. z późniejszymi zmianami) [*Costituzione della Repubblica Italiana del 22 dicembre 1947 (G. U. del 27 dicembre 1947, n. 298, ed entrata in vigore il 1 gennaio 1948 con seguenti modifiche)*].
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EKPC) sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r. [*Convenzione per la salvaguardia dei diritti dell'uomo e delle libertà fondamentali (CEDU) firmata a Roma il 4 novembre 1950, ratificata e resa esecutiva con la legge 4 agosto 1955, n. 848*].
- Konwencja o prawach dziecka (CRC), przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. w Nowym Jorku, ratyfikowana i implementowana Ustawą nr 176 z dnia 27 maja 1991 r. [*Convenzione sui diritti del fanciullo, approvata dall'Assemblea Generale delle Nazioni Unite il 20 novembre 1989 a New York, ratificata e resa esecutiva con legge 27 maggio 1991, n. 176*].
- Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW), przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. ratyfikowana i wdrożona Ustawą nr 132 z dnia 14 marca 1985 r. [*Convenzione sull'eliminazione di tutte le forme di discriminazione nei confronti delle donne, firmata a New York il 18 dicembre 1979, ratificata e resa esecutiva in Italia con legge 14 marzo 1985, n. 132*].
- Okólnik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych nr 21 z dnia 30 maja 2006 r. dot. „Kwestii związanych z nadawaniem nazwiska matki” [*Circolare dell'Ministero dell'Interno del 30 maggio 2006, n. 21, recante «Problematiche inerenti all'attribuzione del cognome materno»*].
- Okólnik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych nr 15 z dnia 12 listopada 2008 r. dot. „Wyjaśnienia ws. wniosków o zmianę imienia i nazwiska, o których mowa w art. 84 i kolejnych Rozporządzenia Prezydenta Republiki nr 396 z 2000 r.” [*Circolare dell'Ministero dell'Inter-*

- no del 12 novembre 2008, n. 15, recante «Chiarimenti in merito alle istanze di cambiamento del nome e del cognome di cui agli art. 84 e seguenti del D.P.R., n. 396/2000»*].
- Okólnik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych nr 54 z dnia 21 maja 2012 r. dot. „Rozporządzenia Prezydenta Republiki z dnia 13 marca 2012 r. Zmiany w Rozporządzeniu Prezydenta Republiki nr 396 z 2000 r. dot. procedury zmiany nazwiska” [*Circolare dell’Ministero dell’Interno del 21 maggio 2012, n. 14, recante «D.P.R. del 13 marzo 2012, n. 54. Modifiche al D.P.R., n. 396/2000 in materia di procedimento di cambiamento del cognome»*].
- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Potenzy nr 222 z dnia 12 listopada 2021 r. (Dz.U. z dnia 26 stycznia 2022 r., pierwsza seria specjalna, nr 4, rok 2022) [*Ordinanza della Corte d’appello di Potenza del 12 novembre 2021, n. 222 (G. U. del 26 gennaio 2022, prima serie speciale, n. 4 dell’anno 2022)*].
- Postanowienie Sądu w Bolzano nr 78 z dnia 17 października 2019 r. (Dz.U. z dnia 8 lipca 2020 r., pierwsza seria specjalna, nr 28, rok 2020) [*Ordinanza del Tribunale ordinario di Bolzano del 17 ottobre 2019, n. 78 (G.U. dell’8 luglio 2020, prima serie speciale, n. 28 dell’anno 2020)*].
- Postanowienie Sądu w Lagonegro z dnia 4 listopada 2020 r. [*Decreto del Tribunale ordinario di Lagonegro del 4 novembre 2020*].
- Postanowienie TK nr 176 z dnia 28 stycznia 1988 r. (Dz.U. z dnia 24 lutego 1988 r. nr 8) [*Ordinanza della Corte costituzionale del 28 gennaio 1988, n. 176 (G. U. del 24 febbraio 1988, n. 8)*].
- Postanowienie TK nr 145 z dnia 18 kwietnia 2007 r. (Dz.U. z dnia 2 maja 2007 r. nr 17) [*Ordinanza della Corte cost. del 18 aprile 2007, n. 145 (G. U. del 2 maggio 2007, n. 17)*].
- Postanowienie TK nr 18 z dnia 11 lutego 2021 r. (Dz.U. z dnia 17 lutego 2021 r. nr 7) [*Ordinanza della Corte cost. del 14 febbraio 2021, n. 18 (G. U. del 17 febbraio 2021, n. 7)*].
- Postanowienie Sądu Najwyższego nr 25 z 2021 r. w sprawie zasadności pytania o zgodność z Konstytucją art. 23 ust. 2 Ustawy regionu Apulii nr 13 z 2001 r. w odniesieniu do art. 117 ust. 2 lit. l) Konstytucji [*Ordinanza della Corte di Cassazione n. 25/2021 sulla rilevanza e non manifesta infondatezza della questione di legittimità costituzionale dell’art. 23, comma 2, della l. reg. Puglia n. 13 del 2001 rispetto all’art. 117, comma 2, lett. l) Cost.*].
- Protokół nr 7 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzony dnia 22 listopada 1984 r. w Strasburgu [*Settimo Protocollo addizionale, firmato a Strasburgo il 22 novembre 1984, ratificato e reso esecutivo in Italia con la legge 9 aprile 1990, n. 98 (Ratifica ed esecuzione del protocollo n. 7 alla convenzione per la salvaguardia dei diritti dell’uomo e delle libertà fondamentali, adottato a Strasburgo il 22 novembre 1984)*].
- Rezolucja nr 37 Komitetu Ministrów Rady Europy z dnia 27 września 1978 r. ws. równouprawnienia małżonków w prawie cywilnym [*Risoluzione del Comitato dei Ministri del Consiglio d’Europa del 27 settembre 1978, n. 37, relativa all’applicazione del principio della parità di trattamento dei coniugi nel diritto civile.*].
- Rozporządzenie dot. stosowania prawa o aktach stanu cywilnego w brzmieniu wprowadzonym dekretem królewskim [*Królestwa Hiszpanii*] z dnia 11 lutego 2000 r., obowiązującym do dnia 30 kwietnia 2021 r. [*Reglamento sobre la aplicación del derecho de registro civil en la redacción introducida por el Real Decreto de 11 de febrero de 2000, vigente hasta el 30 de abril de 2021*].
- Rozporządzenie Prezydenta Republiki nr 396 z dnia 3 listopada 2000 r. (Przegląd i uproszczenie przepisów prawa o aktach stanu cywilnego uchwalone w trybie art. 2 ust. 12 Ustawy nr 127 z dnia 15 maja 1997 r., Dz.U. z dnia 30 grudnia 2000 r., seria ogólna, nr 303) [*Decreto del Presidente della Repubblica del 3 novembre 2000, n. 396 (Regolamento per la revisione e la semplificazione dell’ordinamento dello stato civile, a norma dell’articolo 2, comma 12, della legge 15 maggio 1997, n. 127), G. U. del 30 dicembre 2000, serie generale n. 303*].
- Rozporządzenie Prezydenta Republiki nr 54 z dnia 13 marca 2012 r. („Zmiany w Rozporządzeniu Prezydenta Republiki nr 396 z 2000 r. dot. procedury zmiany nazwiska”), Dz.U. z dnia

- 10 maja 2012 r., seria ogólna, nr 108 [*Decreto del Presidente della Repubblica del 13 marzo 2012, n. 54 (Regolamento recante modifica delle disposizioni in materia di stato civile relativamente alla disciplina del nome e del cognome prevista dal titolo X del decreto del Presidente della Repubblica 3 novembre 2000, n. 396)*, G. U. del 10 maggio 2012, serie generale, n. 108].
- Rozporządzenie Prezydenta Republiki nr 26 z dnia 30 stycznia 2015 r. (Rozporządzenie wykonawcze dot. realizacji art. 5 ust. 1 Ustawy nr 219 z dnia 10 grudnia 2012 r. w przedmiocie pochodzenia dziecka), Dz.U. z dnia 16 marca 2015 r., seria ogólna, nr 62 [*Decreto del Presidente della Repubblica del 30 gennaio 2015, n. 26 (Regolamento recante attuazione dell'articolo 5, comma 1, della legge 10 dicembre 2012, n. 219, in materia di filiazione)*, G. U. del 16 marzo 2015, serie generale, n. 62].
- Ustawa nr 87 z dnia 11 marca 1953 r. (Przepisy dot. ustroju i funkcjonowania TK), Dz.U. z dnia 14 marca 1953 r., nr 62 [*Legge del 11 marzo 1953, n. 87 (Norme sulla costituzione e sul funzionamento della Corte cost.)*, G. U. del 14 marzo 1953, n. 62].
- Ustawa nr 7 z dnia 16 marca 1956 r. (Przepisy uzupełniające dot. postępowania przed TK), Dz.U. z dnia 24 marca 1956 r., wydanie specjalne, nr 71 [*Legge del 16 marzo 1956, n. 7 (Norme integrative per i giudizi davanti alla Corte cost.)*, G. U. del 24 marzo 1956, edizione speciale, n. 71].
- Ustawa nr 151 z dnia 19 maja 1975 r. (Reforma prawa rodzinnego), Dz.U. z dnia 23 maja 1975 r. nr 135 [*Legge del 19 maggio 1975, n. 151 (Riforma del diritto di famiglia)*, G. U. del 23 maggio 1975, n. 135].
- Ustawa nr 184 z dnia 4 maja 1983 r. (Prawo małoletniego do rodziny), Dz.U. z dnia 17 maja 1983 r., seria ogólna, nr 184 [*Legge del 4 maggio 1983, n. 184 (Diritto del minore ad una famiglia)*, G. U. del 17 maggio 1983, serie generale, n. 184].
- Ustawa nr 219 z dnia 10 grudnia 2012 r. (Zasady uznawania dzieci biologicznych), Dz.U. z dnia 17 grudnia 2012 r. nr 293 [*Legge del 10 dicembre 2012, n. 219 (Disposizioni in materia di riconoscimento dei figli naturali)*, G. U. del 17 dicembre 2012, n. 293].
- Wyrok ETPC z dnia 22 lutego 1994 r., Burghartz vs. Szwajcaria [*Sentenza della Corte europea dei diritti dell'uomo del 22 febbraio 1994, Burghartz contro Svizzera*].
- Wyrok ETPC z dnia 16 listopada 2004 r., Ünal Tekeli vs. Turcja [*Sentenza della CEDU del 16 novembre 2004, Ünal Tekeli contro Turchia*].
- Wyrok ETPC z dnia 7 stycznia 2014 r., Cusan i Fazzo vs. Włochy [*Sentenza della CEDU del 7 gennaio 2014, Cusan e Fazzo contro Italia*].
- Wyrok ETPC z dnia 26 października 2021 r., León Madrid vs. Hiszpania [*Sentenza della CEDU del 26 ottobre 2021, León Madrid contro Spagna*].
- Wyrok TK nr 133 z dnia 24 czerwca 1970 r. (Dz.U. z dnia 15 lipca 1970 r. nr 177) [*Sentenza della Corte cost. del 24 giugno 1970, n. 133 (G. U. del 15 luglio 1970, n. 177)*].
- Wyrok TK nr 13 z dnia 24 stycznia 1994 r. (Dz.U. z dnia 9 lutego 1994 r. nr 7) [*Sentenza della Corte cost. del 24 gennaio 1994, n. 13 (G. U. del 9 febbraio 1994, n. 7)*].
- Wyrok TK nr 421 z dnia 6 września 1995 r. (Dz.U. z dnia 13 września 1995 r. nr 38) [*Sentenza della Corte cost. del 6 settembre 1995, n. 421 (G. U. del 13 settembre 1995, n. 38)*].
- Wyrok TK nr 297 z dnia 18 lipca 1996 r. (Dz.U. z dnia 31 lipca 1996 r. nr 31) [*Sentenza della Corte cost. del 18 luglio 1996, n. 297 (G. U. del 31 luglio 1996, n. 31)*].
- Wyrok TK nr 120 z dnia 7 maja 2001 r. (Dz.U. z dnia 16 maja 2001 r. nr 19) [*Sentenza della Corte cost. del 7 maggio 2001, n. 120 (G. U. del 16 maggio 2001, n. 19)*].
- Wyrok TK nr 268 z dnia 17 czerwca 2002 r. (Dz.U. z dnia 3 lipca 2002 r. nr 26) [*Sentenza della Corte cost. del 17 giugno 2002, n. 268 (G. U. del 3 luglio 2002, n. 26)*].
- Wyrok TK nr 61 z dnia 6 lutego 2006 r. (Dz.U. z dnia 22 lutego 2006 r. nr 8) [*Sentenza della Corte cost. del 6 febbraio 2006, n. 61 (G. U. del 22 febbraio 2006, n. 8)*].

- Wyrok TK nr 223 z dnia 7 października 2015 r. (Dz.U. z dnia 11 listopada 2015 r. nr 45) [*Sentenza della Corte cost. del 7 ottobre 2015, n. 223 (G. U. dell'11 novembre 2015, n. 45)*].
- Wyrok TK nr 286 z dnia 8 listopada 2016 r. (Dz.U. z dnia 28 grudnia 2016 r. nr 52) [*Sentenza della Corte cost. dell'8 novembre 2016, n. 286 (G. U. del 28 dicembre 2016, n. 52)*].
- Wyrok TK nr 240 z dnia 24 października 2017 r. (Dz.U. z dnia 22 listopada 2017 r. nr 47) [*Sentenza della Corte cost. del 24 ottobre 2017, n. 240 (G. U. del 22 novembre 2017, n. 47)*].
- Wyrok TK nr 33 z dnia 24 stycznia 2019 r. (Dz.U. z dnia 6 marca 2019 r. nr 10) [*Sentenza della Corte cost. del 24 gennaio 2019, n. 33 (G. U. del 6 marzo 2019, n. 10)*].
- Wyrok TK nr 54 z dnia 12 lutego 2020 r. (Dz.U. z dnia 18 marca 2020 r. nr 12) [*Sentenza della Corte cost. del 12 febbraio 2020, n. 54 (G. U. del 18 marzo 2020, n. 12)*].
- Wyrok TK nr 30 z dnia 10 lutego 2021 r. (Dz.U. z dnia 10 marca 2021 r. nr 10) [*Sentenza della Corte cost. del 10 febbraio 2021, n. 30 (G. U. del 10 marzo 2021, n. 10)*].
- Zalecenia Rady Europy nr 1271 z dnia 28 kwietnia 1995 r. [*Raccomandazioni del Consiglio d'Europa del 28 aprile 1995, n. 1271*].
- Zalecenia Rady Europy nr 1362 z dnia 18 marca 1998 r. [*Raccomandazioni del Consiglio d'Europa del 18 marzo 1998, n. 1362*].

Piśmiennictwo

- Berezowski Ł.J., *Ewolucja języka włoskiego kodeksu cywilnego na przykładzie analizy przepisów dotyczących instytucji prawa rodzinnego w ujęciu diachronicznym*, [w:] *Języki specjalistyczne w ujęciu diachronicznym i synchronicznym*, red. B. Malczewska, J. Woźniakiewicz, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2020.
- Berezowski Ł.J., Ciesielka J., *Italiano vero. Leksyka włoska w polszczyźnie XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023.
- Dziennik Urzędowy Republiki Włoskiej [*Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana*], <<https://www.gazzettaufficiale.it/>>.
- Gałkowski A., *Nazewnictwo włoskie w polskiej rzeczywistości językowej*, „Prace Komisji Neofilologicznej PAU” 2014, t. 12.
- Kosek M., *Ochrona małżeństwa i rodziny we włoskim prawie rozwodowym*, „Prawo w Działaniu” 2021, t. 46, nr 2.
- Krekora-Zajac D., *Prawo do poznania matki biologicznej według krajowego prawa rodzinnego*, „Studia Prawnicze” 2014, nr 197(1).
- Kucharska A., *Il matrimonio e la famiglia nel Codice civile italiano: un'analisi contrastiva dei termini e delle espressioni del C.C. del 1942 e del C.C. aggiornato nel 2022*, „Neofilolog” 2022, nr 60/1.
- Liberati Bucciatti G., *Private Autonomy and Family Public Policy in Italy*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2022, z. 27, nr 3.
- Oficjalny serwis internetowy Senatu Republiki Włoskiej, XIX kadencja, druk Iter DDL S. 131 „Przepisy w przedmiocie nadawania nazwiska dzieciom” [*Senato della Repubblica XIX Legislatura, Fascicolo Iter DDL S. 2, Disposizioni in materia di attribuzione del cognome ai figli*], <<https://www.senato.it/leg/19/BGT/Schede/FascicoloSchedeDDL/ebook/55178.pdf>>.
- Oficjalny serwis internetowy Trybunału Konstytucyjnego Republiki Włoskiej [*Sito ufficiale della Corte Costituzionale della Repubblica Italiana*], <<https://www.cortecostituzionale.it>>.
- Podręcznik europejskiego prawa antydyskryminacyjnego*, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Rada Europy, 2019, <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_non_discrim_law_POL>.
- Zadrawec B., *Liberalna Europa – czy także w rejestracji stanu cywilnego?*, „Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego” 2014, nr 2.